

Mordva mütoloogia kogumise ja uurimise ajalugu

Esimesed mordva mütoloogia, peamiselt uskumuste, kirjapanekud pärinevad 13. sajandist. Enamikus neist nimetatakse mordva muistse religioonina paganausku (Julian, P. Karpini, V. Rubruk). Mõned misjonärid on märkinud reisikirjades ka ebajumalakummardamist (14. sajandil I. Barbaro, 16. sajandil Barberini, 17. sajandil F. d'Avril).

Üksikasjalikumad andmed mordvalaste religioossetest vaadetest ja mütoloogiast ilmusid maakonna maamõõtja K. Milkovitši märkmetes “Mordvalaste eluolu ja uskumused 18. sajandi lõpus” (1905). Töös nimetatakse (mõningate terminoloogiliste moonutustega) esmakordselt mordvalaste peamisi jumalaid, nende auks peetud ohverdamisi ja palvusi, olulisemaid ja väiksemaid palvekohti *keremet'*, ohvripappe ning kirjeldatakse matusekombeid ja mordvalaste ettekujutusi hauatagusest elust.

Erinevaid materjale omausu palvustest (*ozks*), uskumustest, kommetest ning kaitsetoimingutest matustel, mälestamistel ja pulmades leidub M. Popovi (1834), K. Fuksi (1839), A. F. Leopoldovi (1844), A. Primerovi (1870), A. Martõnovi (1865), A. Ternovski (1867), N. P. Orlovi (1876), A. Jurtovi (1877) jt artiklites.

A. F. Leopoldov on Saraatovi kubermangus kirja pannud teateid elavate suhtlemisest teispoelse ilmaga: tervituste saatmine surnutele; mälestamistoidu andmine surnutele hauda kaevatud augu kaudu; mündi kraapimine, millega antakse sümboliseerivalt surnutele raha. Unikaalne on Leopoldovi kirjeldus augustis toimuva magusapäeva ehk meepäeva *Keremed'* (< ilmselt *kere* – mdM *keroms* ‘raiuma, välja tõmbama’; *med'* ‘mesi’; mdM *med'*

keroms 'mett koguma, korjama') palvuse kohta. (Eeldatavasti laienes aiaga piiratud mesila *keremet*' nimetus hiljem kõigile palvuskohadele.)

Spetsiifilist materjali müütide kohta leidub N. P. Orlovi artiklis "Mordva-mokša". K. Mitropolski tutvustab oma töös "Mordva" (1876) Tambovi kubermangu mordvalaste päikese, kuu ning koidu-eha kummardamise kommet; usku peamiselt välgulöökidest hukkuvatesse ja õiglust jälgivatesse kurjadesse vaimudesse, mis erineb õigeusu ettekujutustest. Kurjadest vaimudest on nimetatud tuld purskavat musta lohet.

Mordva kosmogooniliste müütide uurimisse andis suure panuse P. I. Melnikov-Petšorski oma töödega "Nižni Novgorodi maakonna mordvalaste religioossed uskumused, eluolu ja kombed" (1887) ja "Visandeid mordvalastest" (1909), milles ta rekonstrueerib sajandite vältel kujunenud vaadete süsteemi. Ta lükkab ümber versiooni mordvalaste ebajumalate kummardamisest ning peab mordvalaste ja venelaste vanu uskumusi ja kombeid sarnasteks.

Olemasolevad materjalid ei kinnita mõnede uurijate (I. Smirnov, M. J. Jevsevjev, U. Harva) väidet, nagu oleks P. I. Melnikovi mordva mütoloogilise süsteemi rekonstruktsioon ja Nižni Novgorodi kubermangus fikseeritud naisjumal Ange-Pat'ai uurija väljamõeldised. Ange-Pat'ai on säilinud ersade ja Kovõlkinno rajooni mokšade mälus kui viljakuse jumal ning sünnitajate ja laste kaitsja.

Mütoloogia-alastest käsitlustest väärib tähelepanu V. Mainovi "Killukeksi mordva mütoloogiast" (1889). Autor on varasemad antud teemal ilmunud tööd üldistavalt kokku võtnud, esitanud isiklikke (võrdleva analüüsi seisukohalt tähtsaid) tähelepanekuid mordvalaste uskumuste ja kommete kohta, märkinud mordva omausu mõju vene mütoloogiale.

Huvitavaid andmeid mordvalaste pulma-, matuse- ja sünnikombestiku ning sellega seotud uskumuste kohta leidub artiklikogumikus "Värvikas album: Venemaa rahvad" (1880). Tundmatu autor osutab dualismile mordva usundis, kahe vaenuliku alge – headuse ja kurjuse – olemasolule. Usundis jagunevad jumalad kaheks nähtamatute vaimolendite leeriks. Samas kogumikus tutvustab teine tundmatu autor mordvalaste

uskumusi langevatest tähtedest, päikesevarjutusest kui kurja vaimu tegevusest ning kirjeldab nende maagilisi ravimisevõtteid, lausumisi, uskumusi ja kombeid.

Teoreetilise analüüsi algetega omapärase kokkuvõtte mordvalaste kristluse-eelsetest uskumustest annab I. N. Smirnovi ülevaadeteos “Mordva” (1895). Põhinedes oma välitööde materjalidele osutas ta, et kaitsevaimud jagunevad kaheks: koduvaimud (lahkunute hinged) ja loodusvaimud. Uuriija on märkinud, et mokšade haldjanimetustes domineerivad sugulusterminid *-ava-* ‘ema, naine’, *-at’a-* ‘taat, mees’ ja *azorava* ‘perenaine’, kuid ersad kasutavad nimetust *paz* ‘jumal’. Samuti on ta kirjeldanud mordvalaste tavandit ja toonud välja selle iseloomulikumaid jooni. Üksikasjalikult on käsitletud mordvalaste usundi iseärasusi ja selle kujunemise protsessi. Autor rõhutab, et algsest animistlikust maailmavaatest on see jõudnud kindlapiirilise ettekujutuseni jumalatest ja mütoloogilistest olenditest. Palvuses eristab I. N. Smirnov nelja kohustuslikku elementi: 1) kummardamise objekt; 2) inimeste ja jumalate vahendajad; 3) kindel paik jumalate teenimiseks; 4) kindel rituaal. Iga põhielemendi detailsele kirjeldusele ja iseärasuste väljatoomisele lisaks analüüsib ta mordvalaste ja maride usundi arengu ühisjooni. Tema arvates on mordvalastele avaldanud mõju iraani-sküüdi naabrid – see on jälgitav näiteks sõnade mdE *azoro* ja mdM *azor* ‘peremees’ etümoloogias (< ilmselt zendi *ahura* ja pärsia *aura* ‘valitseja’).

Suure panuse mordva mütoloogia uurimisse on andnud soome teadlane H. Paasonen, kes on kogunud oma Mordva välitöödel (1890–1899, 1898–1901) ning mordvalastest informantide käest rikkaliku mütoloogilise materjali. Suurem osa andmeid on avaldatud erinevaid folklooriliike (laulud, muinasjutud, lausumised, itkud jne) sisaldavas raamatusarjas “Mordva rahvaluule”. Müütilistes lauludes peegelduvad jumalate tegevus ja funktsioonid. Artiklis “Mütoloogilist, etümoloogilist” (1914) analüüsib H. Paasonen jumalate nimede etümoloogiat.

Artiklikogumikus “NSVL rahvaste religioossed uskumused” (1931) käsitleb M. T. Markelov mordvalaste ja teiste soome-ugri rahvaste esivanematekultust, matuse- ja mälestamiskombeid ning sõnadega arstimist ja nõidumist.

1910. aastal Pensa kubermangu Narovtšati, Gorodištše, Krasnoslobodi ja Insari maakonna kombeid ning läbiviidud palvusi ja ohverdamisi on üksikasjalikult kirjeldanud M. J. Jevsevjev oma töös “Pensa kubermangu mordvalaste ühissöömised ja teised religioossed kombed” (1914). Temalt pärineb ka mordva pulmade esimene põhjalik kirjeldus (1893), kus ta leiab mõnedes pulmakommetes müüdirelikte.

Rahvaluule ja müütide seos on selgelt jälgitav A. I. Maskajevi uurimuses “Mordva muinasjutt” (1947). Lähtudes strukturalistlikust meetodist kõrvutab autor V. J. Proppi eeskujul muinasjutu- ja müüdimotiive. Ta käsitleb näiteks muinasjuttu karu ja naise abielust. Imemuinasjutte iseloomustab autor imepärase tegelaste, esemete, mütoloogiliste tegelaste ja maagiliste sündmuste kaudu (näiteks mäe tekkimine mahavisatud teibast, linnade ja ehitiste loomine või hävitamine sõnamaagia, žestide ja esemete abil). Nendes juttudes on raske teha vahet müüdil ja muinasjutul. A. I. Maskajev tõstab esile populaarseid jutte metsaema Vir'avast; müütilise mdEM *Jaga-Baba* kätte vangilangenenud lastest (pääsevad tema käest tänu oma leidlikkusele); julgete (tavaliselt imepäraselt sündinud) poiste võitlusest lohega jne. Uuriija arvates lõpevad imemuinasjutud õnnelikult, tegelase katsed on võrreldavad müütides peegelduvate initsiatsiooni- või abielurituaalide juurde käivate katsetega arhailises ühiskonnas.

Oluline on ka A. I. Maskajevi teine monograafia “Mordva eepiline rahvalaul” (1964). Eepilise laulu iseloomuliku tunnuseks on tuuakse uurimuses välja tema võimet säilitada arhailisi motiive ning loodust ja ühiskonda puudutavate mütoloogiliste ettekujutuste arenenud süsteemi. Analüüsitud on laule, mille teatud motiivid ühtivad imemuinasjuttude ja usundiliste juttudega – inimeste kohtumine müütiliste olendite (võitlus koletisega) ja tootemloomadega (lood jahimehest, kalurist, hobusest). Müütilised motiivid avalduvad ka lauludes surmaga võitlemisest (volga-soome ühissüžee), imelastest, maise pruudi röövimisest taevase peigmehe poolt, tapetu hauale kasvanud laulvast puust ning abiellumisel läbiviidavatest katsetest. A. I. Maskajev arvab, et surmaga võitlemise lauludes kujutatakse varaseid ühiskondlikke arusaamu ajast, kui polnud veel vastandatud pere ja sugukond ning eristunud ettekujutused esivanemate kultusest ja mütoloogilistest olenditest.

Soome teadlane U. Harva süstematiseeris oma raamatus "Mordvalaste religioossed ettekujutused" (1952) 19. sajandi ja 20. sajandi alguse allikad (k.a mordva informantide käsikirjad) ning esitas selle põhjal jumalate korrapärastatud hierarhia. Ta kirjeldas nende vastastikuste suhete süsteemi ning pakkus oma nägemuse mordva mütoloogiast. Järgides H. Paasose seisukohta, rõhutas uurija, et loomismüüdid on hilisema päritoluga. Mordva mütoloogiale pidas ta iseloomulikuks jumalate kahesuse printsiipi, nende eksisteerimist mehe ja naisena. Erilise koha omistab autor maajumalatele, kes U. Harva arvates tõrjusid mõnel juhul kõrvale hilisema tekkega peajumalad. Suurt tähelepanu pöörab autor matusekommete, surnute mälestamise ja palvuste kirjeldamisele.

N. F. Mokšini välitöödel kogutud andmed omausu jumalate kohta on avaldatud monograafias "Mordvalaste religioossed uskumused" (1968), autor täiendas U. Harva ja M. J. Jevsevjevi uurimusi uute andmetega.

Mütoloogiliste motiivide väljaselgitamisega tavandilauludes tegeleb K. T. Samorodov oma monograafias "Mordva tavandipoeesia" (1980). Selles teoses esitatakse inimeste arhailisi vaateid loodusele, soovi mõjutada loodust maagiliselt ja usku erinevatesse jumalatesse. Tavandilauludes säilisid arhailised motiivid mõningate kristluse sugemetega – kiriklike ja kalendripühade täielikku kokkusulamist ei toimunud, vaid tekkis omapärane mordva kaksikusk. K. T. Samorodovi tähelepanekute kohaselt on kirikukalendri kommetest ja pühadest laenatud vaid nimetused, kirikupühade mõjul muutus ka maaviljelusrituaali järjestus.

Mütoloogia rekonstrueerimisel on oluline roll allikapublikatsioonil "Mordva rahva suuline ja poeetiline looming", mis ilmub alates 1963. aastast (ilmunud on 11 köidet, 17 raamatut). Kogumikus on esindatud peaaegu kõik rahvaluule liigid (muisendid, jutud, laulud, loitsud, itkud jne), millest osa sisaldab ka mütoloogilisi motiive.

Kirjandus

- Barbaro, I. 1836. *Putešestvije v Tanu Iosafata Barbaro*, 1. Serija *Biblioteka inostrannõh pisatelei o Rossii*, 1. Sankt Peterburg.
- Fuks, K. 1839. *Pojezdka iz Kazani k mordve Kazanskoi gubernii v 1839 godu*. *Žurnal MVD*, XXXIV. Sankt Peterburg.
- Harva, U. 1952. *Die religiosen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.
- Jevsevjev, M. E. 1892. Mordovskaja svadba. *Živaja starina*. 2: 2. 2. trükk. Sankt Peterburg.
- Jevsevjev, M. E. 1893. Mordovskaja svadba. *Živaja starina*. 3: 2. 2. trükk. Sankt Peterburg.
- Jevsevjev, M. E. 1914. *Brattšinõ i drugije religioznõje obrjadõ mordvõ Penzenskoi gubernii*. Petrograd.
- Jurtov, A. 1877. Pogrebalnõje obrjadõ i poverja kreštšennoi mordvõ Ufimskoi gubernii. *Izvestija po Kazananskoi eparhii*, 8. Kazan.
- Karpini, I. de P. 1911. *Istorija mongalov*. Sankt Peterburg.
- Leopoldov, A. F. 1844. Moljanõ i pominki u mordvov Saratovskoi gubernii. *Pribavlenija k Saratovskim gubernskim vedomostjam*, 25. Saratov.
- Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne V*. Helsingi.
- Martõnov, A. 1865. *Mordva v Nižgorodskom ujezde*. *Nižgorodskie gubernskie vedomosti*, 24. Nižni Novgorod.
- Maskajev, A. I. 1947. *Mordovskaja narodnaja skazka*. Saransk.
- Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk.
- Melnikov, P. I. (Andrei Petšorski) 1887. Religioznõje verovanija, domašnii bõt i obõtšai mordvõ Nižgorodskogo ujezda. *Nižgorodskie gubernskie vedomosti*, 7. Nižni Novgorod.
- Melnikov, P. I. (Andrei Petšorski) 1909. Otšerki mordvõ. *Polnoe sobranije sotšinenii*, 7. Moskva & Sankt Peterburg.
- Milkovitš, K. 1905. Bõt i verovanija mordvõ v kontse XVIII stoletija. *Tambovskie eparhitšeskie vedomosti*, Tšast neofits., 18. Tambov.
- Mitropolski, K. 1876. Mordva. Religioznõje vozzrenija, ih nraõ i obõtšai. *Tambovskie eparhitšeskie vedomosti*. Tambov.
- Mokšin, N. F. 1968. *Religioznõje verovanija mordvõ*. Saransk.

- Orlov, N. P. 1876. Mordva-mokša. *Penzenskie gubernskie vedomosti*, 106–108. Penza.
- Paasonen, H. 1914. Mythologisches, etymologisches. *Memoires de la Societe Finno-Ougrienne*, XXXV: 11. Helsinki.
- Paasonen, H. (koost.) *Mordwinische Volksdichtung*. I – 1938; II – 1939; III – 1941; IV – 1947; V – 1977; VI – 1977; VII – 1980; VIII – 1981. Helsinki.
- Popov, M. 1834. Seliksinskije mordvõ. *Sankt Peterburgskie vedomosti*, 30. Sankt Peterburg.
- Primerov, A. 1870. Religioznõje obrjadõ i suevernõje obõtšai mordvõ Krasnoslobodskogo ujezda. *Penzenskie eparhitšeskie vedomosti*, 16. Penza.
- Samorodov, K. T. 1980. *Mordovskaja obrjadovaja poezija*. Saransk.
- Skazanija inostrantsev o Rossii v XVI i XVII vekah*. 1834. Sankt Peterburg.
- Smirnov, I. N. 1895. *Mordva*. Kazan.
- Živopisnõi albom: Narodõ Rossii*. 1880. Sankt Peterburg.
- Ternovski, A. 1867. Svadbõ – samohotki i moljanõ v mordovskom sele Katmis Gorodištšenskogo ujezda Penzenskoj gubernii. *Penzenskie gubernskie vedomosti*, 36. Penza.
- UPTMN = *Ustno-poetitšeskoje tvortšestvo mordovskogo naroda*.
 1: 1. *Epitšeskiye i liroepitšeskiye pesni* – 1963; 1: 2. *Epitšeskiye i liroepitšeskiye pesni* – 1977; 2. *Liritšeskie pesni* – 1965; 3: 1. *Mokšanskije skazki* – 1966; 3: 2. *Erzjanskije skazki* – 1967; 4: 1. *Poslovitsõ, prislovija i pogovorki* – 1967; 4: 2 – 1969; 6: 1. *Erzjanskaja svadebnaja poezija* – 1972; 6: 2. *Mokšanskaja svadebnaja poezija* – 1975; 7: 1. *Erzjanskije pritšitanija-platši* – 1972; 7: 2. *Mokšanskije pritšitanija* – 1979; 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981; 8. *Detski folklor* – 1978; 9 – 1982; 10. *Legendõ, predanija, bõlitški* – 1983; 11 – 1987. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükkis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus